

КР УИА Дж. АЛЫШБАЕВ атындагы ЭКОНОМИКА ИНСТИТУТУ
КЫРГЫЗСТАН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Д.08.18.572 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК: 339.565(575.2)(043.3)

Хоу Цзе

**Кыргыз Республикасы менен КЭР ортосундагы соода-
экономикалык кызматташтыктын өнүгүшү**

08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу

**Экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасынын
изденүүсүнүн диссертациясынын
авторефераты**

Бишкек -2018

Диссертациялык иш К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин “Экономика” кафедрасында даярдалды.

Илимий жетекчи:	экономика илимдеринин доктору, профессор Савин Виктор Евгеньевич
Расмий оппоненттер:	экономика илимдеринин доктору, профессор Исаков Кумен Исакович экономика илимдеринин кандидаты Бавланкулова Динара Джумакановна
Жетектөөчү уюм:	М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономика университетинин “Экономикалык теориялар жана дүйнөлүк экономикалар” кафедрасы

Коргоо 26-октябрында 2018-жылдын саат 16:00дө Д.08.18.572 диссертациялык кеңештин КР УИА Дж. Алышбаев атындагы Экономика институтуна караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасынын изденүүсүнүн диссертацияларын коргоо боюнча жыйынында Кыргызстан Эл аралык университетинде өтөт, дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй пр., 265 а, диссертациялык зал (1-кабат).

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан таанышса болот, дареги: 720071, Бишкек, Чүй проспекти, 265 а.

Авторефераты жиберилген 26 сентябрында 2018-ж

Диссертациялык кеңештин
илимий катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты

А.Ж. Оторчиева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Заманбап дүйнөлүк чарбанын иштешинин айырмаланган өзгөчөлүктөрүнүн бири эл аралык экономикалык мамилелердин интенсивдүү өсүүсү болуп саналат. Глобализация процесси өлкөлөр, экономикалык топтошуулар, айрым фирмалар жана уюмдар ортосундагы экономикалык мамилелердин кеңейиши жана тереңдеши менен коштолууда. Бул процесстер эмгектин эл аралык бөлүнүшүнүн, чарбачылык жашоосунун интеграциясынын жана интернационалданышынын тереңдешинин, улуттук экономикалык ачыктуулуктун көбөйүшүнүн, алардын бири-бирин толукташынын, айкалышуусунун жана жакындашуусунун, региондук эл аралык түзүмдөрдүн өнүгүшүнүн жана чыңдалышынын натыйжасында пайда болот.

Бардык өз ара аракеттенүү, жакындоо жана кызматташуу процесстери ички карама-каршы мүнөздү алып жүрөт. Заманбап эл аралык экономикалык мамилелерди өнүктүрүүнүн көйгөйү экономикалык көз карандысыздыкка умтулуу болуп саналат, айрым өлкөлөрдүн улуттук чарбаларын чыңдоо, жыйынтыгында дүйнөлүк чарбанын интернационалдаштыруусун өстүрүүгө, улуттук экономиканын ачыктуулугуна, эмгектин эл аралык бөлүнүшүнүн тереңдешине алып келет. Азыркы убакта дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүн камтыган бүткүл дүйнөлүк чарбаны жаңы негиздерге түзүү реалдуу болуп саналат.

Дүйнөлүк чарбанын өнүгүшү менен эл аралык экономикалык мамилелер кеңейүүдө жана тереңдөөдө, ошондой эле глобалдык мүнөздү алууда. Ошону менен бирге өлкөлөр ортосундагы глобалдык байланыштар дүйнөлүк экономикалык тарыхтын алгачкы этаптарында болгон сыяктуу тышкы соода мамилелерине гана такалбоодо. Экономикалык өз ара көз карандуулук бир кыйла ар тараптуу болууда. Муну менен бирге улуттук экономикалардын эл аралык байланыштары туруктуу бойдон калууда.

Дүйнөлүк чарбада Кытай Эл Республикасы маанилүү орунду ээлейт жана трансформациялык экономикасы бар өлкөлөргө, анын ичинде Кыргыз Республикасына олуттуу таасир тийгизет. Ар бир өлкөнүн өз кызыкчылыгы бар. Бул Кытай үчүн биринчи кезекте жеке товарларды сатуу рыногун кеңейтүү зарылчылыгын түшүндүрсө, Кыргызстан үчүн инвестицияларды тартуу жана улуттук экономиканы андан ары реформалоодо алдыңкы тажрыйбаларды пайдалануу зарылчылыгын билдирет.

Демек, XX кылымдын 90-жылдарынын башынан бери Кытайда көмөктөшүүнүн рынокторду изилдөө, өлкө ичиндеги жана чет өлкөлөрдөгү соода көргөзмөлөрүн колдоо, чет өлкөлөрдө кытай товарларынын филиалдарын жана дүкөндөрүн түзүүнү колдоо, өлкөнүн тышкы соодадагы кызыкчылыктарын көрсөтүүчү жана экспорттук сектордун чакан жана орто ишканаларынын тобу болуп саналган эл аралык соода компанияларынын макамын көтөрүү ж.б. сыяктуу экспортко көмөктөшүүнүн формалары абдан

өнүгүп келе жатат. Муну менен бирге экспорттун географиялык диверсификациясы (анын наркын көтөрүү мүмкүндүгү сыяктуу) өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда. Ошондуктан улуттук өнөктөштөрдүн маанилүүлүгү менен бирге жаңы өлкөлөрдүн көз караштарын динамикалык кеңейтүү көзөмөлдөнүүдө. Ошентип, өз баалоосун жана жаңы мамилелерди талап кылган Кытай менен Кыргызстандын экономикалык байланыштарын өнүктүрүүгө башат салынды. Бул Кыргызстандын ЕАЭБге мүчөлүгү үчүн өзгөчө мааниге ээ, анткени Кытай бул интеграциялык топтошууга мүчө эмес. Мунун баары изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугу, анын илимий жана практикалык жактан маанилүүлүгү жөнүндө күбөлөндүрөт.

Диссертациянын темасынын ири илимий жана мамлекеттик программалар менен болгон байланышы. Диссертациялык иш К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин илимий-изилдөө иштеринин планына (“Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүшү жана тышкы экономикалык байланыштарды кеңейтүү” бөлүмү) ылайык даярдалды жана 2013-2017-жылдарга Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүүнүн стратегиясы менен байланышка ээ.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты Кытай менен Кыргызстандын андан аркы өнүгүшүнүн перспективаларын негиздөө үчүн алардын тышкы экономикалык байланыштарына талдоо жүргүзүү болуп саналат.

Коюлган максаттарга жетүү үчүн **төмөнкү милдеттерди** чечүү сунушталат:

- тышкы экономикалык байланыштардын өнүгүшүнүн методологиялык аспектилерин заманбап шарттарда изилдөө;

- кытай-кыргыз соода-экономикалык мамилелердин жалпы түзүмүн талдоо;

- өлкөлөр ортосундагы тышкы экономикалык мамилелердин өнүгүшүндөгү заманбап тенденцияларды баалоо;

- Кыргызстандын ЕАЭБге мүчөлүгү шартында өлкөлөр ортосундагы соода-экономикалык мамилелердин өнүгүшүндөгү кыйынчылыктарды ачып көрсөтүү;

- Кытай менен Кыргызстандын дүйнөлүк чарбадагы атаандаштык жөндөмдүүлүгүн өстүрүү максатында алардын тышкы соода байланыштарынын өнүгүшүнүн негизги перспективалык багыттарын негиздөө.

Изилдөөнүн илимий жаңычылдыгы төмөнкүлөрдөн турат:

- теориялык көз караштардын эволюциясына талдоо жүргүзүүнүн негизинде өнүктүрүүнүн заманбап шарттарында тышкы экономикалык факторлордун системасы аныкталды;

- кыргыз-кытай байланыштарынын өнүгүшү эки тараптуу мамилелердин кеңейишиндеги түрдүү факторлордун натыйжасында өнөктөштөрдүн кызыкчылыктарынын пайда болушу болуп санала тургандыгы аныкталды ;

- Кытай менен Кыргызстандын учурдагы тышкы соода байланыштарына сапаттуу жана сандык талдоо жүргүзүлдү;

- Кытай менен Кыргызстандын ортосундагы экономикалык мамилелердин өнүгүшүндөгү негизги тенденциялар жана көйгөйлөр көрсөтүлдү жана бул өлкөлөрдүн улуттук кызыкчылыктарынын дал келүү баскычы аныкталды;

- “Бир кур, бир жол” кытай демилгесинин алкагында өлкөлөр ортосундагы экономикалык өз ара аракеттенүүнүн приоритеттүү багыттары аныкталды.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Негизги сунуштамалар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын Экономика министрлигинин ишмердигинде Кыргызстан менен Кытайдын соода-экономикалык мамилелерин андан ары өнүктүрүүнүн жүрүшүндө пайдаланылышы мүмкүн. Теориялык жана практикалык жоболорду “Эл аралык соода”, “Ишканалардын тышкы экономикалык ишмердиги” сабактарын, ошондой эле атайын курстарды окутуу процессинде колдонууга болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү аларды мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан Кытайдан инвестицияларды тартуу долбоорлорун иштеп чыгуунун жана аларды Кыргыз Республикасынын стратегиялык өнүктүрүүнүн багыттары менен өз ара байланыштыруунун жүрүшүндө колдонуу мүмкүнчүлүгүнөн турат.

Коргоого киргизилген диссертациянын негизги жоболору:

- тышкы экономикалык кызматташтыкты, алардын активдешүүсүнө таасир этүүчү шарттарды жана факторлорду изилдөөгө карата теориялык-методологиялык мамилелер;

- Кытай менен Кыргызстандын заманбап экономикалык кызматташтыгынын негизги багыттары;

- Кыргыз Республикасынын ЕАЭБге мүчөлүгү шартында эки тараптуу экономикалык өз ара мамилелерди өнүктүрүүдөгү заманбап тенденциялар

- тараптардын байланыштарынын өнүгүшүнө тоскоол болуучу жана эки өлкөнүн чарбачылык субъекттерине терс таасир этүүчү көйгөйлөрдү баалоо;

- Кытай тарабынан демилгеленген “Бир кур, бир жол” стратегиялык концепциясынын алкагында бул эки өлкөнүн потенциалын эске алып, Кытай менен Кыргызстандын ортосундагы соода-экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн багыттарын болжолдоо.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Комплекстүү изилдөө дүйнөлүк экономикадагы тышкы экономикалык байланыштын теориялык негиздерин жалпылоого, системалаштырууга жана толуктоого мүмкүнчүлүк түздү. Кытай менен Кыргызстандын соода-экономикалык мамилелерин жакшыртуу боюнча сунуштар иштелип чыкты жана Сынцзян электр долбоордук институтунун Кыргыз Республикасындагы филиалынан директор Чжу Цзян тарабынан бекитилген натыйжаларды жайылтуу жөнүндө акт алынды. Диссертациялык иштин айрым жоболору К. Карасаев атындагы БГУда “Эл аралык соода” курсу

боюнча окуу-методикалык комплексти жана “Өлкөнүн тышкы экономикалык ишмердиги” сабагы боюнча методикалык көрсөтмөлөрдү иштеп чыгууда ишке киргизилди.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору төмөнкү эл аралык илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференцияларда жана тегерек столдордо баяндалды жана талкууланды: “Кыргыз Республикасынын экономикасында инновациялык активдүүлүктү жогорулатуунун финансылык механизми” эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Бишкек, К. Карасаев атындагы БГУ, 2012); “Заманбап экономиканын көйгөйлөрү: глобалдык, улуттук жана региондук контекст” эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Бишкек, Ж. Баласагын атындагы КУУ, 2012); “Кыргыз Республикасынын экономикалык саясаты: иштеп чыгуудан ишке ашырууга чейин” эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Бишкек, Ж. Баласагын атындагы КУУ, 2013), “ЕАЭБ өлкөлөрүнүн экономикалык өнүгүшү” эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Бишкек, УИА академик Дж. Алышбаев атындагы Экономика институту) ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациялык иштин негизги жоболору он илимий макалада, жалпы 4,0 б.б. көлөмүндө жарыяланды.

Иштин түзүмү. Диссертациялык иш киришүү бөлүмүнөн, үч главадан, корутундудан жана 135 булакты камтыган пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Иш 163 компьютердик текст барагында жазылды жана 20 таблицаны жана 12 сүрөттү камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө диссертациялык иштин актуалдуулугу, анын максаты жана милдеттери баяндалды. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн теориялык жана методикалык негиздери, илимий жаңычылдыгы жана практикалык маанилүүлүгү аныкталды.

“Тышкы экономикалык байланыштар рынок экономикасын калыптандыруунун активдүү элементи катары” биринчи главасында тышкы экономикалык байланыштарды калыптандыруу жана өнүктүрүү процессине талдоо жүргүзүлдү, бул процесстин интенсивдүүлүгүнө таасир эткен факторлор аныкталды, ошондой эле глобализация жана интеграция шарттарындагы мамлекеттин ролу негизделди.

Дүйнөлүк глобализация шарттарында бир да өлкө экономикалык жөнсүздүктөн улам бардык зарыл продукцияларды өз алдынча өндүрүп чыгаруу абалында болгон эмес. Ошондуктан эл аралык кызматташуу өнүгүүдө, бул сатуунун кошумча рыногун камсыз кылат. Жалпысынан алганда, дүйнөдө экономикалык чегаралар акырындык менен жок болуп, эл аралык интеграция пайда болот. Өлкөнүн экономикасы дүйнөлүк экономикага канчалык терең

интеграцияланса, эмгектин эл аралык бөлүнүү мүмкүнчүлүгүн ошончолук кең пайдалана алат.

Ресурстардын бөлүнүшүн жакшыртуу, ошондой эле глобалдык рыноктор тарабынан берилүүчү мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануунун негизги аспектилеринин бири улуттук экономиканы өнүктүрүүнүн активдүү элементи катары чыгуучу тышкы соода жана тышкы экономикалык байланыштар үчүн экономиканы ачуу болуп саналат. Аларды майнаптуу колдонуу үчүн улуттук экономиканы дүйнөлүк рынокко киргизүүнү жөнгө салуучу механизмди пайдалануу керек. Ал улуттук коопсуздукту камсыз кылууга гана багытталбастан, дүйнөлүк рыноктун талаптарына да жооп бериши керек.

Ачык экономика деген өнүгүүнүн багыттары дүйнөлүк чарбадагы тенденциялар менен аныкталган, ал эми тышкы экономикалык байланыштар күчөтүлгөн, муну менен бирге тышкы соода жүгүртүү жалпы экономикалык өсүүнү демилгелей баштаганда же токтото баштаганда ал ушундай деңгээлге жеткен абалды билдирет.¹ Тышкы соода жүгүртүүнүн деңгээли улуттук экономиканын жалпы экономикалык өсүүсүнө түрткү бере баштаганда же токтото баштаганда ал 25%га барабар деп эсептелинет. Ачыктуулуктун баскычына өлкөнүн масштабы, калкынын саны, ички рыноктун көлөмү, ички рыногунун көлөмү, чийки зат менен салыштырмалуу камсыздуулугу, географиялык абалы, мамлекеттин улуттук саясатынын өзгөчөлүктөрү, тышкы экономикалык байланыштарынын мүнөзү таасир тийгизет.

Адатта, чакан индустриясы өнүккөн өлкөлөр экономиканын ачыктуулугунун өзгөчө жогорку баскычына ээ болушат. Ал Голландия, Бельгия, Австралия сыяктуу өлкөлөрдө 55-70%ды түзөт. Түркия, Франция, Италия, Улуу Британия сыяктуу калкынын саны жагынан орто деп эсептелген мамлекеттерде 40-45%дын чегинде болот. Ири өлкөлөрдө алардын индустриялык өнүгүүсүнүн деңгээлине жараша 20%дан ашпайт (Кытай, АКШ, Россия, Индия).

Өлкөнүн экономикасынын “ачыктуулугу”, анын дүйнөлүк чарбачылык байланыштарга болгон тартылышынын баскычы төмөнкү көрсөткүчтөр менен бааланышы мүмкүн: экспорттун өндүрүштөгү үлүшү, импорттун керектөөдөгү үлүшү, чет өлкөлүк инвестициялардын ички инвестицияларга карата салыштырма салмагы, экспорттун калктын жан башына алгандагы көлөмү, тышкы соода квотасы.

Ачык экономиканын мүнөздүү белгилери төмөнкүлөр:

- өлкөнүн экономикасынын дүйнөлүк чарба мамилелеринин системасына болгон терең тартылуусу;
- товарлардын, капиталдын жана жумушчу күчүнүн мамлекеттер аралык өткөрүүсүн солгундатуу же чектөөлөрдү жоюу;
- улуттук валюталардын алмашымдуулугу.

Эмгектин эл аралык бөлүнүшүнүн тереңдеши атаандаш күрөш менен коштолот. Азыркы убакта өнүккөн өлкөлөр илим сыйымдуу жана техника

¹ Ломакин В.К. Мировая экономика: Учебник для вузов. 2-е изд. – М.: Юнити–Дана, 2001. С. 28.

сыйымдуу буюмдардын экспортуна адистештирилип жатканы байкалууда. Ал эми өнүгүп келе жаткан өлкөлөр негизинен ресурска сыйымдуу жана эмгекке сыйымдуу товарларды өндүрүүгө басым жасоодо.

Тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүдө мамлекет маанилүү ролду ойнойт. Ишканалардын тышкы рынокторго ийгиликтүү чыгышы өлкөнүн эл аралык интеграциясына негизделет. Бул мамлекеттин түрдүү интеграциялык топтошууларга (региондук, региондор аралык, чегаралык ж.б.) бир убакта катышуусун билдирет. Ошону менен бирге түрдүү интеграциялык топтошууларда өлкө өзүнүн улуттук кызыкчылыктарынын натыйжасында аракеттенет, бирок жалпы топтошуунун кызыкчылыктарын эске алууга милдеттүү. Бул интеграциянын түрдүү баскычтарына алып келет.

Дүйнөлүк чарба байланыштарынын жетилгендиги товар жүгүртүүнүн жана материалдык өндүрүштүн өсүү темпинин катышы менен аныкталат. Төмөнкү көрсөткүчтөр эл аралык экономикалык мамилелер чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөр тууралуу күбөлөндүрөт: товар алышуунун түзүмү, эмгек рыногунда жана капитал рыногунда жүзөгө ашырылган бүтүмдөрдүн салыштырма салмагы, дүйнөлүк баалардын динамикасы, товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана капиталдардын кыймылынын багыттары.

Тышкы экономикалык байланыштар экономикалык категория сыяктуу өзү менен бирге мамлекеттердин ортосундагы түрдүү ресурстардын кыймылында пайда болгон чарба мамилелеринин системасын көрсөтөт.¹ Практикалык көз караш менен алып караганда, тышкы экономикалык байланыштар деген мамлекеттердин жана экономиканын бардык тармактарындагы алардын субъекттеринин эл аралык кызматташтыгынын түрдүү формаларынын комплекстүү системасы дегенди түшүндүрөт.²

Тышкы экономикалык байланыштардын негизги формаларына төмөнкүлөр кирет:

- эл аралык экономикалык мамилелердин борбордук звеносу болуп саналган товарлардын эл аралык соодасы (жалпы көлөмдүн 80%га жакынын ээлейт);
- кызмат көрсөтүүлөрдүн дүйнөлүк соодасы (ортомчулук, банктык, туризм, эл аралык ташуулар ж.б.);
- өнүгүүсүнүн деңгээлине карабастан, бардык өлкөлөрдө приоритеттүү болуп саналган чет өлкөлүк инвестициялар;
- өндүрүштүк тышкы экономикалык байланыштар (биргелешкен ишканалар, кооперация, лизинг, франчайзинг ж.б.);
- илимий-техникалык кызматташтык;
- капиталдын эл аралык кыймылы;
- эл аралык миграция.

¹ Мировая экономика и международные экономические отношения: (в 2-х частях). Ч.1 / Под ред. Р.Хасбулатова. – М.: Гардарики, 2006. С. 189.

² Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Внешнеэкономические связи: Учеб.пособие. – М.: Финансы и статистика, 1998. С. 5.

Тышкы экономикалык байланыштардын өнүгүшү, анын мүнөздөмөсү жана интенсивдүүлүк баскычы түрдүү факторлордун көптүгүнөн көз каранды. Адатта алардын арасынан төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүшөт: дүйнөлүк экономиканын глобализация процесси, интеграция процесси, региондоштуруу процесси, илимий-техникалык прогресске таасир этиши, эмгектин эл аралык бөлүнүшү, өлкөнүн геосаясий жайгашуусу, өлкөнүн жаратылыш-ресурстук потенциалы, инвестициялык муктаждыктар ж.б. Окумуштуулар факторлордун көптөгөн классификацияларын иштеп чыгышкан, алардын ичинде бүтүн система да бар.

Колдонуудагы классификацияларды изилдөө региондоштуруу менен байланышкан факторлордун топтомун толуктоого жардам берди. Биздин оюбуз боюнча, регион боюнча трансчегаралык коңшулардын баары эле кире бербеген бир региондогу түрдүү интеграциялык топтошуулардын бири-бирине таасир этүүсү аз изилденген. Мисалы, Кытай менен Кыргызстан Шанхай Кызматтык Уюмуна (ШКУ) кирет, бирок ошол эле убакта Кытай Европа экономикалык биримдигине (ЕАЭБ) кирген эмес, ал эми Кыргызстан анын мүчөсү болуп саналат. Бул жерден түрдүү, бирок Кыргызстандын алдында турган көпчүлүк жагынан окшош милдеттер келип чыгат. Муну кытай жетекчилиги өзүнүн экономикалык саясатында эске алуусу керек.

Тышкы экономикалык байланыштардын ролу, мааниси, негизи жана формалары жөнүндө жыйынтык чыгарып жатып, төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот. Заманбап шарттарда глобализация жана интеграция тышкы экономикалык байланыштардын деңгээли менен сапатына чоң таасир тийгизет. Тышкы экономикалык байланыштар көбүнчө ар бир өлкөнүн туруктуу жана динамикалык өсүүсүн аныктайт. Өз кезегинде, өлкөнүн өнүгүүсүнүн жетишерлик деңгээли тышкы экономикалык байланыштардын өздөрүнүн өзгөрүшүн демилгелейт. Өлкөлөр, өлкөлөрдүн топторунун, экономикалык топтошуулардын, айрым фирмалардын ортосундагы тышкы экономикалык байланыштары кеңейет жана тереңдейт, бул дүйнөлүк чарбаны, улуттук экономикалардын ачыктуулугун интернационалдаштырууга, эмгектин эл аралык бөлүнүшүнүн тереңдешине алып келет.

Кытай менен Кыргызстан бул процесске активдүү катышат. Кытай Эл Республикасы өнүккөн өлкөлөргө олуттуу таасирин тийгизет. Соода согушу буга далил катары кызмат кылат, мисалга алсак, 2018-жылдын жайындагы экспорт пошлиналарынын өз ара өсүүсүндө ачыкталган Кытай менен АКШнын ортосундагы соода согушу. Кытай трансформациялык экономикадагы өлкөлөр, анын ичинде трансчегаралык коңшу деп саналган Кыргызстан менен да активдүү кызматташат. Ошондуктан Кытай менен Кыргызстандын эл аралык соода-экономикалык байланыштарын изилдеп чыгуу абдан чоң мааниге ээ.

“Кыргыз Республикасы менен Кытай Эл Республикасынын тышкы экономикалык байланыштарынын заманбап абалы” экинчи главасында эки өлкөнүн тышкы экономикалык кызматташтыгынын маселелери алардын жаратылыштык-экономикалык потенциалдары эске алынып каралды.

Кытай акыркы он жылдыкта экономикасында күчтүү секирик жасады, бул анын дүйнөнүн күчтүү өлкөлөрүнүн бири болушуна шарт түздү. Экономикалык жетишкендиктер кытай жетекчилигинин туура саясатынын натыйжасы болуп саналат. Тышкы экономикалык байланыштар Кытайды өнүктүрүү үчүн чоң ролду ойнойт. Мында эң башкы орун тышкы соодага багытталат, бул 2016-жылы ИДПга карата 32,7%ды түзгөн. Ошол эле убакта акыркы жылдардын ичинде анын ролу бир аз төмөндөгөн, анткени ал 2000-жылы ИДПга карата 39,2%ды түзгөн. Башка себептер менен катар бул өлкөнүн өнүктүрүүнүн таза экспортко багытталган программасынан жеке ички рынокту өнүктүрүүгө өтүшү менен шартталган.

1995-2015-жж. ичинде Кытайдын тышкы соода жүгүртүүсүнүн өсүшү (14,1 эсеге) белгиленген, муну менен бирге экспорт 15,3 эсеге, импорт 12,7 эсеге өскөн. 2016-жылы бул көрсөткүчтөр 2015-жылга салыштырмалуу 6,8%, 7,7% жана 5,5%га (1-табл.) төмөндөп, тиешелүүлүгүнө жараша 3,7 трлн., 2,1 трлн. жана 1,6 трлн. долларды түзгөн. Бул юандын алмаштыруу курсунун жагымсыз динамикасы, дүйнөлүк суроо-талаптын жайлашы, өнөктөш өлкөлөрдөгү протекционисттик саясаттын күчөшү, тышкы соодадагы кытай түзүмүн кайра куруу ж.б. менен байланыштуу болгон. Бирок соода балансынын туруктуу профицити сакталууда.

1-таблица. Кытай Эл Республикасынын негизги тышкы экономикалык көрсөткүчтөрү (100 млн. АКШ доллары)

	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Тышкы соода жүгүртүү	2808,6	4743,0	14219,1	29740,0	39530,3	36855,6
Экспорт	1487,8	2492,0	7619,5	15777,5	22734,7	20976,3
Импорт	1320,8	2250,9	6599,5	13962,5	16795,6	15879,3
Сальдо	167,0	241,1	1020,0	1815,0	5939,1	5097,0
Анык пайдаланылган чет өлкөлүк инвестициялар*	481,33	593,56	638,05	1088,21	1262,67	1260,01
анын ичинде тике инвестициялар	375,21	407,15	603,25	1057,35	1262,67	1260,01

* банк операцияларын, баалуу кагаздарды жана камсыздандырууну кошпогондо

Булак: Кытайдын Улуттук статистика бюросу – URL: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/indexeh.htm>

Ошондой эле 1995-2015-жылдардын ичинен Кытайга чет өлкөлүк инвестицияларды тартуунун оң динамикасын көрүүгө болот (банк операцияларын, баалуу кагаздарды жана камсыздандырууну кошпогондо). Ошону менен бирге 1995-жылы тике инвестициялар инвестициялардын жалпы көлөмүнүн 78%ын түзсө, 2015-2016-жылдары 100%ды түзгөн. 2016-жылы белгилүү көйгөйлөргө карабастан, тике чет өлкөлүк инвестицияларды пайдалануу бир аз төмөндөгөн (0,2%), бул 813,2 млрд. юанды же 126,0 млрд. долларды түзгөн (1-таблица).

Акыркы жылдары Кытай өзү ири инвесторго айланды. Кытайдын Улуттук статистика бюросунун маалыматтары боюнча 2010-жылы башка өлкөлөрдүн финансылык эмес секторлоруна багытталган Кытайдын тике

инвестициялары 59,0 млрд. долларды түзсө, 2016-жылы 170,1 млрд. долларды (1129,9 млрд. юань) түзгөн. Көрсөтүлгөн мезгил ичинде өсүү 2,9 эсени түзгөн. Бул бизнес кирешени контракттык чет өлкөлүк инженердик долбоорлордун эсебинен 1,7 эсеге көбөйтүүгө шарт түзгөн: 92,2 млрд. доллардан 159,4 млрд.долларга чейин (1058,9 млрд. юань).

Кытай товарлардын тышкы соодасынын көлөмү боюнча дүйнөнүн алдыңкы өлкөлөрүнүн бештигине кирет. ДСУнун маалыматтары боюнча 2013-2015-жылдары Кытай дүйнөлүк сооданын лидери болду. 2016-жылы Кытай 3,685 трлн. доллар тышкы товар жүгүртүүсү менен экинчи орунду ээледі, ал эми биринчи орунду АКШ ээлеген (3,706 трлн. доллар), андан кийинки орундарда ГФР (2,39 трлн), Япония (1,25 трлн) жана Франция (1,07 трлн. доллар) турат. Кытай экспорту үчүн Европа Биримдиги, АКШ, ТЧАМА өлкөлөрү (Түштүк-чыгыш Азия мамлекеттеринин ассоциациясы), Япония, Корея Республикасы, Индия жана Россия эң ири рыноктор болуп саналды, алардын үлүшүнө тиешелүүлүгүнө жараша экспорттун жалпы көлөмүнүн 16,2%, 18,4%, 12,2%, 6,2%, 4,5%, 2,8% и 1,8% туура келди.¹

Ошол эле убакта Кытай Эл Республикасынын жетекчилиги дайыма өзүнүн региондор боюнча коңшулары менен болгон соода-экономикалык байланыштарга абдан чоң маани берип келет. Алардын маанилүүлүгү “Бир кур, бир жол” кытай демилгесин ишке ашыруунун жүрүшүндө абдан өстү. Кыргыз Республикасы Кытайдын чегаралык коңсусу болуп саналат. 2018-жылы өлкөлөрдүн ортосундагы дипломатиялык мамилелерге 26 жыл толду. Эми Кыргызстандын тышкы экономикалык саясатынын кыскача талдоосун сунуштайбыз.

Тышкы рынок Кыргызстан үчүн жетишерлик маанилүү таасир тийгизет, т.а., өлкөдө салыштырмалуу анча чоң эмес ички рынок бар. КР УИА академиги Т. Койчуев² белгилегендей, автаркиядан ачык экономикага өтүү, ченемдик-укуктук базаны түзүү жана өлкөнүн олуттуу ресурстук потенциалы Кыргыз Республикасынын тышкы экономикалык байланыштарынын өнүгүшүн аныктаган алдыңкы факторлор болуп саналат.

Автаркиядан ачык экономикага өтүүнүн жана социалдык-экономикалык реформаларды жүргүзүүнүн натыйжасында дүйнөнүн 145 өлкөсү менен соода жүргүзгөн Кыргызстандын тышкы экономикалык байланыштарын кеңейтүү шексиз жетишкендик болуп саналат. Бул 1995-2017-жылдардын ичинде 6,7 эсеге өскөн тышкы соода жүгүртүүнүн көлөмүнүн көбөйүшүнө алып келет. Ошону менен бирге экспорт 4,3 эсеге, ал эми импорт 8,6 эсеге көбөйгөн. Соода балансынын балансташпагандыгы сакталууда, бул терс сальдого алып келет: 2017-жылы экспорттун үлүшүнө 28,5% товар жүгүртүү, ал эми импортко 71,5% туура келген (2-таблица).

¹ Статистическое коммюнике КНР о Национальном экономическом и социальном развитии в 2016 году. – URL: http://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/201702/t20170228_1467503.html

²Койчуев Т. Избранные сочинения в 3-х томах: Т. 3. Экономика Кыргызстана на переломном этапе. - Б.: ЦЭС при ПКР, ОО «Экономисты за реформу», 2007. С. 273-275.

2-таблица. Кыргыз Республикасынын тышкы соодасы (млн. АКШ доллары)

	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Тышкы соода жүгүртүү	934,4	1069,0	1862,7	4978,7	5636,8	5573,6	6280,7
Экспорт	412,0	510,9	674,0	1755,9	1482,9	1573,2	1790,8
Импорт	522,4	558,1	1188,7	3222,8	4153,9	4000,4	4489,9
Сальдо	-110,4	-47,2	-514,7	-1466,9	-2671,0	-2427,2	-2699,1

Булак: <http://www.stat.kg/ru/statistics/vneshneekonomicheskaya-deyatelnost/>

Эки өлкөнүн өнүгүшүнүн көрсөткүчтөрүн изилдөө аларды негизги өзгөчөлүктөргө бөлүүгө шарт түздү. Кытай үчүн төмөнкүлөр мүнөздүү:

- Коммунисттик партиянын Борбордук комитетинин аныкталган ролу;
- экономиканын ири көлөмү;
- мамлекеттик сектордун олуттуу үлүшү;
- ири ишканалардын көп саны (эл аралык өлчөөлөр боюнча);
- күчтүү башкаруу жана күчтүү иерархиялуулук.

Кыргызстан үчүн башкы өзгөчөлүктөргө төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

- чакан ички рынок;
- мамлекеттик сектордун абдан аз үлүшү;
- ири ишканалардын аз саны (өлкөнүн Улуттук статистика комитетинин методикасы боюнча);
- либералдык башкаруу.

Азыркы убакта Кытай Кыргызстандын КМШнын көптөгөн өлкөлөрү менен болгон байланышынын деңгээли боюнча ашып түшүүчү өз ара мамилелердин көлөмүнө ээ болгон өлкө болуп саналат. Эки өлкөнүн ортосундагы экономикалык кызматташтык бир катар шарттуу этаптардан өттү:

1. Кыргыз жарандарынын уюштурулбаган соодасы (көчөлөрдө жана базарларда).
2. Өз ара уюштурулган соода жана тапшырык менен жеткирүү.
3. Чакан инвестицияларды тартуу жана биргелешкен чакан ишканаларды түзүү.
4. “Бир кур, бир жол” стратегиясынын алкагындагы олуттуу инвестициялык долбоорлор.

Бүгүнкү күнү Кыргызстандагы түзүмдүк кайра түзүү жана Кытайдагы болгон реформалар менен байланышкан белгилүү кыйынчылыктар жана көйгөйлөр бар. Мунун баары мамлекеттик түзүмдөрдүн туруктуу көңүл буруусун жана алардын жакшы жакка өзгөртүүгө болгон умтулууларын талап кылат. Региондук кызматташтык жана эки өлкөнүн ортосундагы өнөктөштүктүн тармактык багыттарын өнүктүрүү азыркы учурда абдан позитивдүү жолго салынууда.

Кытай экономикасынын Кыргызстанга кириши алгач соода чөйрөсүнө өзгөчө басым жасаган. 2004-жылга чейин КЭРден КРга болгон ташуулардын көлөмү жылына 26-100 млн. доллардын чегинде болгон, ал эми товар жүгүртүүнүн өзү 30-125 млн. долларды түзгөн. Андан ары кытай соодасынын

масштабы тез өскөн. Мисалы, 2004-2008-жылдары эки тараптуу товар жүгүртүү дээрлик 12 эсеге көбөйгөн.

3-таблицанын талдоосу 2010-жылы КМШ өлкөлөрүнө (негизинен Казакстан жана Россия) 44,7% экспорт, 53,1% импорт келген, бирок бул көрсөткүчтөр 2017-жылга карата тиешелүүлүгүнө жараша 41,8% и 46,3%га чейин төмөндөгөндүгүн көрсөтөт. Натыйжада 2017-жылы Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигине (КМШ) кирбеген өлкөлөрдүн үлүшү өстү жана жалпы экспорттун 58,2%ын, импорттун 53,7%ын түздү (3-таблица).

3-таблица. Кыргызстандын негизги соода өнөктөштөрү (млн. АКШ доллары)

	Экспорт				Импорт			
	2010	2015	2016	2017	2010	2015	2016	2017
Бардыны	1755,9	1482,9	1573,2	1790,8	3222,8	4153,9	4000,4	4489,9
КМШ өлкөлөрү	784,2	575,5	603,8	748,6	1711,6	2234,9	1752,1	2078,4
анын ичинде:								
Казакстан	181,7	237,6	265,5	283,9	385,6	553,2	437,2	592,8
Россия	257,8	166,8	178,4	275,5	1083,9	1460,2	1143,2	1181,0
КМШдан тышкаркы өлкөлөр	971,7	907,4	969,4	1042,2	1511,2	1919,0	2248,3	2411,5
анын ичинде:								
Германия	5,8	7,0	6,4	4,4	88,6	89,3	62,4	67,5
Кытай	28,3	36,2	80,1	97,5	666,3	1049,5	1468,4	1500,1
БАЭ	302,2	99,0	36,4	31,5	9,6	5,9	3,8	8,6
АКШ	90,3	1,1	0,4	1,0	191,3	122,1	153,6	155,3
Түркия	37,2	85,2	90,0	131,2	84,7	166,3	191,1	224,9
Швейцария	387,9	562,1	648,0	489,3	6,4	18,3	11,7	18,2

Булак: Кыргызстан цифраларда. Б.: КР Улутстаткомитет. Бир нече жылдар үчүн

Германия, Кытай, Бириккен Араб Эмираттары, АКШ, Түркия жана Швейцария Кыргызстандын көп жылдык негизги соода өнөктөштөрү болуп саналат, жалпыланган үлүштө КМШдан тышкаркы өлкөлөрдүн экспорттук ташууларына 2017-жылы 72,4%, импорттук ташууларына 81,9 пайыз туура келген.

Булардын арасынан КЭР бөлүнүп турат. КМШдан тышкаркы өлкөлөрдүн импортунун көлөмүндөгү Кытайдын үлүшү 2010-жылдагы 44,1%дан 2017-жылдагы 62,2%га чейин, ал эми нарктык түрдө алганда 2,3 эсеге (666,3 млн. доллардан 1,5 млрд. долларга чейин) өскөн. Кыргызстандын импортунун жалпы көлөмүндө Кытайдын үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 20,7%дан 33,4%га чейин көбөйгөн. Кытай импорттук ташуулары мааниси боюнча Россия менен окшош болду жана КРнын жалпы импортундагы үлүшү 2010-жылдагы 33,6%дан 2017-жылдагы 26,3%га чейин төмөндөдү.

4-таблица. Кытайдан Кыргызстанга товарлардын импорту (миң АКШ доллары)

	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Бардыгы	666303,1	1214908,2	1432045,8	1098468,5	1049506,0	1468403,7
анын ичинен:						
Күрүч	5769,0	1318,0	1938,0	1807,7	388,8	1,5
Мөмө-жемиштер	15633,8	378,4	300,4	1291,9	12326,9	15149,5
Органикалык эмес химиялык заттар	11483,2	14042,7	25272,0	18857,4	15648,5	7590,2
Текстиль жиптери	64217,6	104524,9	102311,0	108758,3	129267,5	240249,1
Жасалма кездемелер	46048,8	69340,7	68307,9	67623,0	97093,9	196282,2
Керамикалык плиткалар	6049,1	11343,3	15470,6	20870,7	10454,6	2538,4
Өндүрүштүк машиналар жана жабдуулар	10806,7	29159,6	26108,7	11468,6	8346,9	7496,2
мерек	7449,9	14954,7	11263,4	6359,7	7391,0	5480,4
Кийим	97841,6	197940,0	188878,6	143401,4	95242,5	176463,3
Бут кийим	31319,6	61442,7	52807,7	33799,2	78604,6	243030,4
Товарларды таңгактоо үчүн буюмдар	7301,4	12608,4	11743,8	10746,5	6829,9	10596,0
Уюлдук байланыш үчүн телефондор	21745,7	28597,5	35195,4	16,2	6606,2	26305,7

Булак: Кыргыз Республикасынын тышкы соодасы. Б.: КР Улутстаткомитет. Бир нече жылдар үчүн

Кыргызстандын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча 2016-жылы кытай импортунун товардык түзүмүндө бут кийимдерди (жалпы импорттун 16,6%ы), текстиль жиптерин (16,4%), жасалма ткандарды (13,4%), кийимдерди (12,0%) жеткирүү басымдуулук кылган. Жалпысынан алганда, бул товарларга жалпы импорттун 58,4%ы туура келет (4-табл.). Тилекке каршы, 2010-2016-жылдары керамикалык плиткалардын импорту боюнча көлөм 2,3 эсеге түшүп кеткен, уюлдук телефондор боюнча (алардын импорттогу үлүшү

3,3%дан 1,8%га чейин төмөндөгөн) нарктык позициялардын туруксуздуктуу белгиленген. Бул товарлардын Кыргызстанда өндүрүлбөгөндүгүн эске алсак, бул кытай продукцияларынын башка өлкөлөрдүн продукцияларына салыштырганда атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн төмөндөшүн билдирет.

Кыргызстандын мамлекеттик кызыкчылыгынын көз карашынан алып караганда, жип жана кездемелердин кытай жөнөтүүлөрүнүн көбөйүшү жагымдуу белги болуп саналат. 2010-2016-жылдары жиптер боюнча өсүү 3,7 эсени, кездемелер боюнча өсүү 4,3 эсени түздү. Бул өндүргөн товарлары КМШ өлкөлөрүндө атаандаштыкка жөндөмдүү болуп саналган жергиликтүү тигүү өнөр жайынын өнүгүшү менен байланыштуу. Бул жумуш орундарын түзүүнү жана жергиликтүү калктын арасындагы иш менен камсыздуулуктун өсүшүн камсыз кылат. Ошону менен бирге кытай ишкерлеринин кызыкчылыктары да сакталууда: кийим жеткирүү 1,8 эсеге, бут кийим жеткирүү 7,8 эсеге өскөн.

Кыргызстандан Кытайга нарктык түрдөгү экспорттук жеткирүүлөр Кытайдан Кыргызстанга жөнөтүлгөн экспорттук жеткирүүлөр сыяктуу чоң эмес болуп саналат. Биринчи кезекте, бул өлкөлөрдүн ресурстук жана өндүрүштүк потенциалдары менен байланышкан. Ошону менен бирге алар дагы 2010-жылдагы 28,3 млн. доллардан 2017-жылдагы 97,5 млн. долларга чейин көбөйүп (өсүү – 3,4 эсе), өсүү динамикасын көрсөтүшөт. Кыргызстандын экспортунун жалпы көлөмүндө Кытайдын жеткирүүлөрүнүн үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 1,6%дан 5,4%га чейин, ал эми КРнын КМШдан тышкаркы өлкөлөргө экспортунун көлөмүндө 2,9%дан 9,4%га чейин өскөн (3-табл.). Бирок биз Швейцарияны эске албаганда, Кытай КМШдан тышкаркы өлкөлөрдүн ичинен Түркиядан кийинки экинчи орунда турат деп болжолдойбуз. Бул өлкөгө негизинен “Кумтөрдүн” кыргыз алтыны жеткириле тургандыгы менен байланыштуу, ошондуктан бул өлкө менен экспорттук жеткирүүлөрдүн нарктык көрсөткүчтөрү боюнча атаандаштык жаратуу татаал болуп саналат.

5-таблица. Кыргызстандан Кытайга товар экспорттоо (миң АКШ долл.)

	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Бардыгы	28255,0	61374,0	38955,5	32782,7	36155,6	80086,4
анын ичинде:						
Жаныбарлардын терилери	775,8	4685,9	3326,4	3053,4	3673,4	798,9
Жүн	1258,3	477,8	937,2	546,5	664,7	520,6
Металлдардын сыныктары жана калдыктары	2406,5	1016,3	78,2	8,3	-	-
Органикалык эмес зимиялык заттар	397,0	176,7	19,2	-	-	271,9
Булгаары	3091,1	2813,4	3431,5	2326,4	6070,6	5930,6

Мунайзат жана мунайзат продуктулары	7382,8	7676,0	9619,8	7739,4	5886,3	5567,7
Алюминий	2186,7	726,2	-	4,4	528,4	69,6
Автоунаалар	2558,4	1939,2	4150,7	2186,5	2530,7	239,8
Асыл металлдардын рудалары жана концентраттары	574,3	30151,1	889,2	2356,2	643,6	нет данных

Булак: Кыргыз Республикасынын тышкы соодасы. Б.: КР Улутстаткомитет. Бир нече жылдар үчүн.

Кытайга болгон кыргыз экспортунун товардык түзүмү түрдүү пландуу жана жылдар боюнча туруксуз болуп саналат. Жалпысынан 2010-2016-жылдары 5-таблицада көрсөтүлгөн товарлардын ичинен жаныбарлардын терилерин (өсүү – 103,0%) жана булгаарыны (өсүү – 1,9 эсе) кошпогондо бардык позиция боюнча нарктык көлөм төмөндөдү. Муну менен бирге бул мезгил ичинде бардык товардык позициялар экспорт үчүн өз приоритеттерин жоготкондугун айта кетүү керек, анткени экспорттун жалпы көлөмүндөгү алардын үлүшү төмөндөгөн. Мисалы, жаныбарлардын терилери – 2,7%дан 1,0%га чейин, булгаары – 10,9%дан 7,4%га чейин, мунайзат – 26,1%дан 7,0%га чейин, органикалык эмес химиялык заттар – 1,4%дан 0,3%га чейин ж.б.

Дагы бир факты тууралуу белгилей кетүү керек. 2010-жылы 5-таблицада көрсөтүлгөн товардык позициялар кыргыз экспортунун жалпы суммасында 72,9%ды түзсө, 2016-жылы 16,8%ды гана (асыл металлдардын рудалары жана концентраттарын кошпогондо) түзгөн. Бул таблица Кыргызстандын Улутстаткомитетинин расмий маалыматтарынын негизинде берилди, ошондуктан алардын эмне үчүн мындай болгонуна талдоо жүргүзүүгө мүмкүн эмес. Биздин оюбузча, кандайдыр бир товарлардын ири топтошуулары белгилүү бир себептер боюнча басып чыгаруу үчүн отчетко киргизилбей калышы мүмкүн. Дагы бир вариант, экспорттук товарлар аябай көп, бирок экспорттук жеткирүүлөрдүн жалпы көлөмүндө алар өз алдынча анча чоң эмес пайызды түзүшөт жана аларды жарыяланган таблицага киргизүү ыңгайсыз болушу мүмкүн.

Кытай менен Кыргызстандын тышкы экономикалык байланыштарынын түзүмүндө инвестициялык долбоорлор мааниси боюнча экинчи орунда турат. алардын көпчүлүгү Кыргызстандын аймагында ишке ашырылат.

Кытай инвестицияларынын бир бөлүгү биргелешкен ишканаларды түзүү түрүндө жүзөгө ашырылат. Кыргызстанда Россия негизги өнөктөш өлкө катары чыгат, анын үлүшүнө 2016-жылы биргелешкен ишканалардын 21,3%ы туура келген, ал эми Кытайга (17,9%), Түркияга (14,6%), Казакстанга (13,8%) жана Корея Республикасына (4,9%) туура келет. Жалпысынан алганда, бул өлкөлөрдүн ишкерлери биргелешкен ишканалардын жалпы санынын 72,5%ына катышышат (6-табл.).

6-таблица. Кыргызстанда иштеп жаткан чет өлкөлүк инвестициясы бар ишканалардын динамикасы (бирдик)

	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Бардыгы	2611	2601	2767	3022	3138	3173
анын ичинде:						
Казакстан	402	401	438	474	454	438
Кытай	355	370	395	444	526	567
Корея	126	112	125	151	164	157
Россия	555	561	581	629	667	675
Түркия	311	341	368	417	447	462

Булак: Кыргыз Республикасындагы чет өлкөлүк инвестициясы бар ишканалардын ишмердиги. Б.: КР Улутстаткомитет. Бир нече жылдар үчүн.

2010-2016-жылдардын аралыгында Кыргызстанда иштеген кытай капиталы бар ишканалар көбөйүүнүн оң динамикасына ээ: 355 фирмадан 567 фирмага чейин (өсүү – 1,6 эсе). 567 фирманын ичинен 308 ишкана же 54,3%ы кытай бизнесмендерине таандык. Кыргыз-кытай ишканаларынын көпчүлүк бөлүгү соода чөйрөсүндө иш жүргүзөт, андан кийинки орунда коомдук тамактануу чөйрөсү жана чакан өндүрүш турат. Акыркы жылдары КЭР ишкерлеринин кыргыз гидроэнергетикасына, минералдык ресурстарды казууга жана айыл чарбасына болгон кызыгууларынын өсүүсү байкалууда, бирок бул секторлорго кытай бизнесинин келиши азырынча олуттуу эмес.

2010-2016-жылдары Кыргыз Республикасына тартылган чет өлкөлүк инвестициялардын 1,5 эсеге өсүүсү байкалган (7-табл.). Бул мамлекеттик бийлик органдарынын өлкөнүн инвестициялык тартылуусун жана бизнес-климатын жакшыртуу боюнча ийгиликтүү иштеринин натыйжасы болуп саналат.

7-таблица. Кыргызстандагы чет өлкөлүк инвестициялар (агып чыгуу агымын кошпогондо, млн. долл.)

	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Кыргызстан – бардык инвестициялар	3572,4	4335,8	5487,1	5415,7	5615,4	5335,1
анын ичинде тике инвестициялар	666,1	590,7	964,4	727,1	1573,3	814,0
Кытай – бардык инвестициялар	231,6	662,1	883,3	468,8	1258,4	781,2
анын ичинде тике инвестициялар	70,8	141,2	468,3	221,7	474,4	301,3

Булак: Кыргыз Республикасындагы инвестициялар. Б.: КР Улутстаткомитет. Бир нече жылдар үчүн.

Инвестициялардын жалпы түзүмүндө тике инвестициялардын өсүп жаткандыгы (чыгып кетүү агымын кошпогондо) чоң мааниге ээ: 2010-жылдагы 666,1 млн. доллардан 2017-жылдагы 814,0 млн. долларга чейин (өсүү темпи – 122,2%). 2010-жылы Канада, Россия, Улуу Британия жана Кытай ири инвестор өлкөлөр болуп саналып, алардын үлүшүнө тике инвестициялардын 67,2%ы туура келди. 2016-жылы Кытай, Россия жана Канада лидер өлкөлөр болуп саналды, алардын жыйынды үлүшү тике чет өлкөлүк инвестициялардын келип түшүү агымынын 87,4%ын түздү.

Ошентип, 2010-жылы Кытай тике инвестициялоо боюнча төртүнчү орунда турса, 2016-жылы биринчи орунду ээлеген. Кытайдын биргелешкен ишканалардын ишмердигине багытталган тике чет өлкөлүк инвестицияларынын келип түшүү агымы 4,3 эсеге көбөйгөн: 2010-жылдагы 70,8 млн. доллардан 2016-жылдагы 301,3 млн. долларга чейин. Ошону менен бирге 2016-жылы тике кытай инвестициялары жалпы Кыргызстан боюнча биргелешкен ишканаларга багытталган тике инвестициялардын жалпы көлөмүндө дээрлик үчтөн бирди түздү (7-табл.).

Акыркы жылдары Кытайдын инвестициялык ишмердигин активдештирүүгө “Кемин” көмөкчордонун, “Датка-Кемин” 500 кВ электр берүү линияларын куруу, Бишкек шаарынын БЭЖин реконструкциялоо, “ОсОО Чайна Петролеум Компани» мунайзатты кайра иштетүү заводун куруу, автоунаа жолдорун (Ош-Сары-Таш-Эркештам, Бишкек-Нарын-Торугарт, Бишкек-Балыкчы, Ош-Баткен-Исфана) реабилитациялоо, “Түндүк-түштүк” альтернативалык автожолун куруу, Бишкек шаарынын көчө-жол тарамын өнүктүрүү, суу чарба объекттерин реконструкциялоо, инфратүзүмдү өнүктүрүү ж.б. лар олуттуу таасир тийгизди. Мисалы, Бишкектеги жолдор тарамын реабилитациялоого 1 млрд. юань бөлүнгөн. Кыргызстан “Түндүк-түштүк” альтернативалык автожолун курууга Кытайдын Экспорттук-импорттук банкынан (Эксимбанк) 20 жылдык мөөнөткө жылдык 2% менен дээрлик 185 млн. доллар, ал эми КЭРдин Өкмөтүнөн 25 жылга 1,5% менен 112 млн. доллар кредит алган.

Кыргызстанда инвестициялоо үчүн ири объекттердин пайда болушу менен Кытай башкы инвестор өлкөгө айланды. Алгачкы жолу 1992-жылы Кытайдын Экспорттук-импорттук банкы Кыргызстанга жеңилдетилген шартта 4,97 млн. доллар суммасында кредит берген. 2000-жылга карата бул кредит төлөнүп берилген, ал эми 2001-жылы 6,0 млн. доллар суммасында жаңы зайым алынган. 2009-жылга чейин мамлекеттик карыздын өлчөмү 8,6 – 14,4 млн. доллардын чегинде өзгөрүлгөн. 2009-жылдын аягында ал 46,8 млн. долларга чейин көбөйгөн. Бир жылдан кийин ал 150,95 млн. долларга чейин үч эсе өскөн. Бул эки тараптуу жеңилдетилген кредиттер боюнча карыздын суммасынын 16,9%ын жана Кыргызстандын тышкы мамлекеттик карызынын жалпы суммасынын 5,8%ын түзгөн (8-табл.).

8-таблица. Кыргыз Республикасынын тышкы мамлекеттик карызынын жылдын аягына карата түзүмү (млн. долл.)

	Жалпы мамкарыз	Анын ичинде эки тараптуу жеңилдетил- ген карыздар	Анын ичинде Кытайдын Экспорттук- импорттук банкынан		
			млн. долл.	жалпы мамкарыз дагы %	эки тараптуу жеңилдетил- ген карыздагы %
1995	455,02	81,90	4,97	1,1	6,1
2000	1396,35	228,19	-	-	-
2005	1882,23	314,02	13,94	0,7	4,4
2010	2615,67	894,86	150,95	16,9	5,8
2015	3601,09	2060,48	1296,40	36,0	62,9
2017	4080,58	2422,51	1701,24	41,7	70,2

Булак: Кыргыз Республикасындагы инвестициялар. Б.: КР Улутстаткомитет КР. Бир нече жылдар үчүн.

Акыркы жылдары берилген кредиттердин андан ары өсүшү белгиленүүдө. ЭКсимбанктын кредиттик саясатына 2013-жылы жарыяланган “Бир кур, бир жол” кытай демилгеси чоң таасирин тийгизди. 2014-жылдын аягына карата Кыргызстандын ЭКсимбанкка болгон карызы алгачкы жолу 1 млрд. доллар чегинен ашып, 1115,9 млн. долларды түздү. 2018-жылдын башында карыз 1,7 млрд. долларга чейин өстү, бул эки тараптуу жеңилдетилген кредиттер боюнча карыздын суммасынын 70,2%ын жана Кыргызстандын мамлекеттик карызынын жалпы суммасынын 41,7%ын түздү.

Кытай Кыргызстанга кредиттерден сырткары кечиктирилгис муктаждыктарга да гранттарды берип келет. Ошондой эле Кытайдын гуманитардык жана техникалык жардамдарын да кошууга болот. 2010-жылы алар 25,7 млн. доллар суммасында ишке ашырылса, 2016-жылы 30,8 млн. доллар суммасында ишке ашырылган, бул көрсөтүлгөн жардамдардын жалпы суммасынын 66,2%ын түзгөн.

Жыйынтыктап жатып, учурдагы кыргыз-кытай мамилелеринин абалы көпчүлүк облустардагы эки тараптуу кызматташтык туруктуулук жана туруктуу өнүгүү менен өзгөчөлөнүп жаткандыгын көрсөтөрүн белгилей кетүү керек. Бул кызматташтык кеңири укуктук базага негизделет жана аны өз ара кызыкчылыктарды көрсөтүүчү чөйрөлөрдө андан ары бекемдөө үчүн кандайдыр бир олуттуу тоскоолдуктардын жоктугу тууралуу күбөлөндүрөт.

Эки өлкөнүн экономикалык өз ара аракеттенүүсү пайдалуу жана андан ары улануучу болуп саналат жана тышкы экономикалык мамилелердин бир топ майнаптуу өнүгүшүнө шарт түзөт. Анын Кытай менен Кыргызстандын ортосундагы бекемделишине жараша болгон байланыштар жакшыртылат жана

тышкы экономикалык байланыштардын бир кыйла өнүккөн формалары түзүлөт.

“Кыргыз Республикасы менен Кытай Эл Республикасынын тышкы экономикалык ишмердигин жакшыртуунун негизги багыттары” үчүнчү главасында эки өлкөнүн соода-экономикалык кызматташтыгындагы көйгөйлөр каралды, Кытайдагы тышкы экономикалык ишмердиктин көйгөйлөрү жана перспективалары, ошондой эле Кытай менен Кыргызстандын тышкы экономикалык байланыштарын андан ары өнүктүрүүнүн негизги багыттары аныкталды.

Кытай менен Кыргызстандын экономикалык кызматташтыгындагы позитивдүү өзгөрүүлөргө карабастан, акыркы жылдары эки тараптуу байланыштарды өз ара кеңейтүүгө тоскоолдук жараткан көйгөйлөр бар. Эксперттердин айтууларын талдоо төмөнкү негизги көйгөйлөрдү бөлүүгө жардам берет:

- Кыргызстанда маркетинг борборлору тарамынын жоктугу, бул пландоо жана болжолдоо процессин татаалдаштырат;

- ишканалардагы менеджменттин майнаптуулук көйгөйү, бул инвесторлордун ишин кыйындатат;

- ишкерлердин илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин киргизүүгө жүгүртүү каражаттарынын жоктугу, ошондуктан Кытайдын жогорку технологиялык тармактарынын продукцияларына чоң талап жок;

- инвесторлор үчүн олуттуу салык жеңилдиктеринин жоктугу;

- тарифтик эмес чектөөлөр (техникалык жөнгө салуу, лицензиялоо, санитардык нормалар ж.б.);

- кыянаттык менен пайдалануу жана коррупция;

- тышкы экономикалык байланыштардын натыйжасы боюнча эки өлкөнүн күзгү статистикасы менен болгон кыйынчылыктар;

- өзгөчө көйгөй – Кыргызстан мүчө болуп саналган Европа экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ) бажы жол-жоболору.

Көрсөтүлгөн көйгөйлөрдөн сырткары, тармактык жана сектордук мүнөзгө ээ көйгөйлөр бар. Жөнөкөй жарандын көз карашы менен алганда, алар бир топ жанга батарлык көйгөй болуп саналат. Мисалы, кыргыз инвесторлору үчүн Кытайда биргелешкен ишканаларды ачуу абдан кыйын. Автотранспорт менен эл аралык жүктөрдү ташуу боюнча өз ара дооматтар аярлуу көйгөй болуп саналат. Акыркы жылдары кыргызстандыктар кытай визасын алуунун кыйындыгына даттанышууда. Бул жана башка көйгөйлөр системалык чечүүнү талап кылат.

Ошону менен бирге Кыргызстанда инвестициялык долбоорлорду даярдоодо кытай тараптын өздөрүнүн чет өлкөлөрдөгү ишканаларына келген инвестицияларынын агымын катуу көзөмөлдөй тургандыгын эске алуу керек. Мисалы, инвестициялык салымдардын негизсиздигин жеңүү максатында чет өлкөлөрдөгү кыймылсыз мүлктөргө, мейманканаларга, кинотеатрларга, көңүл

ачуу индустриясына, спортклубдарга, инвестициялык фонддорго ж.б. багытталган инвестицияларга чектөөлөр киргизилүүдө.

Кытай-Кыргызстан-Өзбекистан темир жолун куруу маселеси кыргыз тарап үчүн аярлуу маселе болуп саналат. Бул 2 млрд. доллар суммасындагы кымбат баалуу долбоор бир нече жылдар бою талкууланды, бирок бул маселе үч өлкөнүн улуттук кызыкчылыктарынын макулдашууларына такалууда. Азырынча бул долбоорду ишке ашыруунун мөөнөтү жөнүндө айтууга кыйын, анткени ал бир нече жолу жылдырылып келген.

Кытайдын башка мамлекеттер менен эл аралык экономикалык кызматташтыгы беш жыл мурун бөтөнчө кайра жүктөөнү алгандыгын белгилей кетүү керек. 2013-жылдын сентябрь-октябрь айларында КЭРдин төрагасы Си Цзиньпинь өнөктөш мамлекеттер менен биргеликте Европа менен Азиянын ортосунда “Жибек жолунун экономикалык куру жана ХХІ кылымдын Деңиз жибек жолу” (“Бир кур, бир жол”) жаңы көпүрөсүн куруу демилгеси менен чыккан. Бул стратегиянын алкагында кызматташтыктын көп тараптуу механизмдеринин ролун күчөтүүдө эки тараптуу макулдашуулардын негизинде биргелешкен кызматташтык тереңдейт. Ошондой эле инвестициялык долбоорлорду, өзгөчө инфратүзүмдүк чөйрөдөгү долбоорлорду ишке ашырууга келишимдер түзүлөт.

Кытай Европа экономикалык биримдигине мүчө эмес, бирок ошол эле убакта Шанхай Кызматташтык Уюмуна (ШКУ) катышат. Бул анын ЕАЭБ менен көптөгөн трансчегаралык маселелер, анын ичинде бажы башкаруусу жана көзөмөлү, соода жол-жоболорун жөнөкөйлөштүрүү, товарларды жеткирип берүүнүн коопсуздугу ж.б. маселелер боюнча кызматташуусуна шарт түзөт. 2018-жылдын май айында преференциялуу эмес болуп саналган Кытай менен ЕАЭБдин соода-экономикалык кызматташтыгы жөнүндө макулдашууга кол коюлган. Бирок анын негизинде тарифтик эмес барьерлерди алып салуу, бажы жол-жоболорун жөнөкөйлөштүрүү боюнча иштерди ж.б. улантууга болот. Бул татаал процесс, бирок Кытай менен Кыргызстандын ортосунда бул маселе чечилгенден кийин бажы маселелери алынып салынат.

Кыргызстандын “Бир кур, бир жол” кытай демилгесин алгачкылардан болуп колдоого алгандыгын айта кетүү зарыл. Азыр өлкө алдында чоң милдет турат, ал – узак мөөнөттүү мүнөздөгү долбоорлор боюнча жаңы сунуштарды жылдыруу, ошондой эле башталган долбоорлорду ишке киргизүүнүн темпин тездетүү.

Биздин оюбузча, “Бир кур, бир жол” идеясы Кыргызстандын программалык документтеринде азырынча өз ордун таба элек. Инвестициялык долбоорлор көрүнөө көрсөтүлүшү үчүн Жибек жолунан пайдаларды көрүү боюнча өзүнчө стратегия иштеп чыгуу керек. Бул бир гана инфратүзүмдү жакшыртуу жана транзиттик топтоолорду көбөйтүү гана эмес, мында баарын бир топтомдо кароо зарыл. Мисалы, кыргыз-кытай экономикалык кызматташтыгынын региондук аспекти кантип активдештирүүгө болот? Кытай инфратүзүм долбоорун ишке ашыруунун базасында Кыргызстандын

айыл райондорунун жана чакан шаарларынын экспорттук потенциалын кантип көбөйтсө болот? Кайсы кыргыз товарлары кытай рыногуна туруктуу негизде чыга алат? ЕАЭБ алкагында товарларды кийинки сатуу үчүн Кыргызстанда кандай биргелешкен долбоорлорду ишке ашырууга болот?

Мында Соода-экономикалык кызматташтык боюнча өкмөттөр аралык кыргыз-кытай комиссиясы чоң ролду ойнойт. Мүмкүн, эки тараптуу форматта турган айрым милдеттерди ШКУнун алкагында бир кыйла майнаптуу ишке ашырууга болот.

Биз кыргыз эксперттери менен макулбуз, Кыргызстан экспорттун алдыга жылдыруунун “агрессивдүү” саясатын жүргүзүшү зарыл, өзгөчө:

- терең иштетүүдөгү продукциялар;
- алтын жана түстүү металлдар, жаңы кен казуу жерлерин иштетүү аркылуу;
- электр энергиясы, аны коңшу өлкөлөргө ташуунун жана тармакка инвестицияларды тартуунун жардамы менен;
- туризм индустриясынын кызмат көрсөтүүлөрү, анын өнүккөн түрлөрү региондук, элиталык, экологиялык, аң уулоочулук ж.б.) аркылуу;
- маалыматтык технологиялардын программалык камсыздоосунун экспорту, бул үчүн республикада бардык мүмкүнчүлүктөр бар.

Жалпысынан алганда, Кыргызстандын ички экономикалык приоритеттеринин натыйжасында айыл чарба, тамак-аш жана жеңил өнөр жай, отун-энергетика комплексине, транспорт жана туризм тармактарындагы кызматташтыкка көп көңүл буруу керек. Бирок бул тармактардын Кытайда да жетишерлик жакшы өнүгүп жаткандыгын жана КЭРдин жетекчилиги буга биринчи кезекте маани бере тургандыгын эске алуу керек.

Жалпысынан Кыргызстандын айыл чарба продукцияларын Кытайга ташуу маселеси оор маселе болуп саналат, анткени ташуу үчүн уруксат алуу көп баскычтуу жол-жобо жана бир нече жылдарды талап кылат. Азыркы убакта ун, эт, буурчак, жүзүм ж.б. ташуу иштелип жатат. Кытайга кыргыз балын ташып кирүүнүн санитардык коопсуздугуна салынган тыюуну алуу боюнча иштер жүргүзүлүүдө. Албетте, кытай тарап жол-жоболорду жөнөкөйлөштүрүү боюнча иштерди жүргүзүшү керек жана кыргыз ишкерлерине көмөк көрсөтүшү зарыл. Агроөнөр жай комплексинде биргелешкен инвестициялык долбоорлорду ишке киргизүү перспективдүү багыттардын бири болушу мүмкүн.

Маалыматтык жана санариптик технологиялар, ошондой эле була-оптикалык байланыштар жаатындагы кызматташтык кеңири перспективага ээ.

Энергетика дайыма жагымдуу инвестициялык объект болуп саналат. “Кыргызстан-Кытай” газ куурун куруу долбоору эң мыкты перспективаларга ээ. Гидроэлектростанциялар боюнча айтсак, алардын Кытай үчүн жагымдуулугу Өзбекстан менен Казакстандын кызыкчылыктарынын макулдашуу көйгөйлөрүнөн улам төмөндөөдө. Ал эми макулдашуу процесси темир жол долбоору сыяктуу абдан узак мөөнөттүү болуп саналат.

Кыргызстандын тоо-кен казуу тармагындагы инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу да биргелешкен кызматташтын перспективалуу долбоору болуп саналат. Буга Жалал-Абад облусундагы Иштамберди кенин иштеткен “Фулл Голд Майнинг” (Full Gold Mining) алтын казуучу компаниясын мисал келтирсек болот. Бирок анын жергиликтүү жашоочулар менен болгон өз ара аракеттенүүсү көйгөйлүү болуп саналат. Бул көйгөйлөр этникалык боекту алып жүрбөй турганын жана бул маселе дүйнөдөгү кен казуу тармагындагы бардык ишканалар үчүн мүнөздүү экенин белгилеп кетебиз. Ошону менен бирге бул чөйрөдө эки тарап тең этияттыкты карманышат.

Биздин оюбузча, финансылык чөйрө кызматташтыктын жаман эмес перспективаларына ээ. Азыр дүйнөлүк экономикада туруксуздук шартында жана мамлекеттик протекционизмди күчөтүүдө улуттук валюталардын өз ара алыш-беришинде тренд байкалууда. Ошондуктан эки өлкөдө финансылык мекемелерди ачуу жана тейлөө тарамдарын кеңейтүү толук мүмкүн. Ошону менен бирге Кыргызстандын ЕАЭБдеги өз ара финансылык коопсуздук маселелерин жана милдеттенмелерин толук эске алуу зарыл.

Кыргызстандын мамлекеттер аралык транспорттук коридорду жана “Кытай - Борбордук Азия - Европа / Орто жана жакынкы Чыгыш” алкагында логистикалык каттамдарды түзүүгө катышуу процесси өз ара кызыкчылыкты көрсөтөт.

Кытайдын Кыргызстанда электромобиль заводун куруу аркылуу автоунаа чыгарууну өнүктүрүү идеясын адаттан тыш идея деп айтууга болот. Чынында бул долбоор бюрократиялык кабинеттерде эле “чөгүп кетпесе”, Кыргызстан жакшы киреше алып келүүчү тармакты алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Бирок бул Кыргызстанда кайра иштетүүнүн деңгээли 30%дан төмөн эмес болгон шартта гана ишке ашат, анда электромобилдер ЕАЭБ өлкөлөрүнүн алкагына пошлинасыз сатылмак жана электромобилдер Кытайдын өзүндө өндүрүлгөн баадан арзан болмок.

Акыркы жылдары калктын жашоосунун өсүшү менен эл аралык туризм сыяктуу тышкы экономикалык кызмат көрсөтүүлөрдүн формалары бат өнүгүүдө. Кытай да, Кыргызстан да жакшы рекреациялык мүмкүнчүлүктөргө ээ. Аларды пайдалануу туризмден алынган кирешелердин өсүшүн шарттайт.

Ошентип, Кыргызстандын ЕАЭБге кириши жана “Бир кур, бир жол” демилгесинин алкагында Кытай менен кызматташуусунун тереңдеши экономиканын түрдүү тармактарында экономикалык долбоорлорду ишке ашырууга бирдей укуктуу катышууну жана акыйкат мамилени камсыз кылууга мүмкүнчүлүк түзөт.

ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Кыргыз-кытай соода-экономикалык кызматташтыгынын өнүгүшүн теориялык жана аналитикалык жактан изилдөө бир катар тыянактарды чыгарууга жана сунуштарды берүүгө шарт түздү.

1. Заманбап дүйнөдө экономикалардын туруксуздук жана түрдүү форматтуулук шартында мамлекеттик протекционизм тенденциясы күчөйт. Дүйнөлүк сооданы кайра куруу жүрүүдө жана бардык катышуучулардын кызыкчылыктарынын эсебинин механизмдери өзгөрүлүүдө. Азыркы убакта мамлекеттин ролун күчөтпөстөн туруп, соода-экономикалык байланыштарын андан ары өнүктүрүү жана анын түрдүү интеграциялык топтошууларга, биринчи кезекте региондук мүнөздү алып жүргөн топтошууларга катыштыруу мүмкүн эмес.

2. Кытай менен Кыргызстанда ачык экономика курулган, бул дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү менен кызматташууга жардам берет. Ошону менен бирге тышкы экономикалык байланыштардын жөнөкөй формасынан бир кыйла татаал жана интеграцияланган формасына өтүүгө болот.

3. Кытай менен Кыргызстандын ортосундагы тышкы соода көчө соодасынан уюштурулган соодага өтүүнү ишке ашыруу менен өнүгөт. Кытай менен Кыргызстан соода мамилелеринин интенсификациясына кызыкдар, ал эми алардын өнүгүшү региондогу туруктуулуктун гаранты болуп саналат. Бирок товар жүгүртүүнүн көлөмүн салыштырууга болбойт. 2016-жылы Кытайдан Кыргызстанга жеткирүүлөр 1,5 млрд. долларды түзгөн, ал эми Кыргызстандан Кытайга жеткирүүлөр болгону 97,5 млн. долларды түзгөн. Биринчи кезекте бул абал өлкөлөрдүн ресурстук-өндүрүштүк айырмачылыгы менен түшүндүрүлөт.

4. 2010-жылдан тартып Кытай менен Кыргызстандын экономикалык байланыштарынын интенсификациясы байкалууда. Ал экономикалык кызматташтыктын формаларынын татаалдашуусунда байкалат. 2013-жылдын аягында “Бир кур, бир жол” кытай демилгеси эки тараптуу мамилелердин өнүгүшүнө жана артыкчылыктуу соода мамилелеринен долбоордук кызматташтыкка өтүүгө чоң импульс берген. Обьективдүү жактан алганда Кыргызстан анча чоң эмес ички рынокко ээ, бирок 2015-жылы анын Евразия экономикалык биримдигине кириши улуттук рынокту акырындык менен ЕАЭБдин ири сатуу рыногунун бир бөлүгүнө айландыруусуна алып келди. Бул Кыргыз Республикасынын инвестицияларды тартуу планындагы жагымдуулукту арттырды.

5. Кытай менен Кыргызстандын экономикалык байланыштарынын өнүгүшү карама-каршылыктар жана кыйынчылыктар менен коштолот. Алардын бир бөлүгүн жергиликтүү мыйзамдарды катуу сактоо же жакшыртуу аркылуу чечүүгө болот, ал эми дагы бир бөлүгүн өлкөлөр ортосунда түзүлгөн 200дөн ашык макулдашуулардын негизинде эки тараптуу форматта, калган бөлүгүн көп тараптуу форматта (ШКУ жана ЕАЭБ) чечүүгө болот.

6. Кыргыз Республикасын 2017-жылга чейин туруктуу өнүктүрүүнүн стратегиясынын талдоосу жетекчилик жана тажрыйба экономиканын түрдүү

тармактарын өнүктүрүүнүн потенциалын туура баалагандыгын көрсөттү. Айыл чарбасы, тоо-кен өнөр жайы, энергетикалык комплекс, тамак-аш жана жеңил өнөр жай, туризм приоритеттүү тармактар катары чыгат. Ошондой эле КР Өкмөтү республиканын транспорт системасынын туюктуулугун жеңүүгө умтулууда. Министрликтер менен мекемелер жеке бизнесмендер менен биргеликте бул тармактар үчүн кийин консультациялардын жана башка өлкөлөргө болгон бизнес-визиттердин жүрүшүндө жарнамалай турган инвестициялык долбоорлорду түзүшүүдө.

7. Кыргызстандын ички приоритеттери кытай жетекчилиги тарабынан түшүнүү менен кабыл алынат. Эң реалдуу деп саналган долбоорлор жактырылып, жеңил шарттар менен кредиттерди алып жатышат. Ошону менен бирге Кытай өзүнүн экономикалык пайдасын да көзөмөлдөйт, анткени кытай ишкерлерин долбоорлорду ишке ашырууга тартуу мындай кызматташтыктардын милдеттүү шарты болуп саналат. Кытай жетекчилиги өз бизнесмендеринин Кыргызстандын экономикасына жеке инвестицияларды салууларын кеңейтет.

Мындай саясаттын натыйжасы өлкөнүн Кытайга болгон тышкы мамлекеттик карызынын өсүшү болуп саналат, ал 2018-жылдын башына карата 1,7 млрд. долларды же Кыргызстандын тышкы карызынын жалпы суммасынын 41,7%ын түзгөн. Бирок инфратүзүмдүк объектерге каражат салуу – бул өлкөнүн региондорунун келечегин куруу.

8. Кытай менен Кыргызстандын соода-экономикалык байланыштарынын андан аркы интенсификациясы ШКУ жана ЕАЭБ өнүгүшүнүн баланстуулук көйгөйлөрүн чечүү менен байланыштуу.

Список трудов по теме исследования

1. Хоу, Цзе. Перспективы торгово-экономического сотрудничества между Кыргызской Республикой и СУАР КНР [Текст] / Цзе Хоу // Вестн. КНУ им. Ж. Баласагына. – 2014. – Спец. вып. – С. 568-572.

2. Хоу, Цзе. Развитие торговых отношений между Кыргызской Республикой и Китаем [Текст] / Цзе Хоу // Вестн. КЭУ им. М.Рыскулбекова. – 2015. – №3 (33). – С. 87-89.

3. Хоу, Цзе. Внешнеэкономические связи Кыргызстана и Китая и перспективы их развития с учетом ЕАЭС [Текст] / Цзе Хоу // Экономика. – 2016. – № 1 (26). – С. 107-111.

4. Хоу, Цзе. Направления сотрудничества в торгово-экономической сфере [Текст] / Цзе Хоу // Научная дискуссия: вопросы экономики и управления: сб. ст. по материалам XLVII Междунар. науч.-практ. конф. – М., 2016. – №2 (46). – С. 82-87.

5. Хоу, Цзе. Теоретические основы развития международной торговли Кыргызстана и Китая [Текст] / Цзе Хоу // Вестн. КЭУ им. М.Рыскулбекова. – 2016. – № 1 (35). – С. 302-306.

6. Хоу, Цзе. Экономико-географическая структура внешней торговли Кыргызстана и Китая после вступления в ВТО [Текст] / Цзе Хоу // Научная дискуссия: инновации в современном мире: сб. ст. по материалам XLVIII Междунар. науч.-практ. конф. – М., 2016. – №4 (47), ч. 1. – С. 170-177.

7. Хоу, Цзе. Внешняя торговля Кыргызстана: география и перспективы развития [Текст] / Цзе Хоу // Рос. предпринимательство. – М., 2016. – Т. 17, №8. – С. 1049-1060.

8. Хоу, Цзе. Социально-экономические условия интеграции в мировую экономику Кыргызской Республики [Текст] / Цзе Хоу, В.Е. Савин // Рос. предпринимательство. – М., 2016. – Т. 17, №8. – С. 2439-2450.

9. Хоу, Цзе. Внешнеэкономические связи, их роль и место в развитии национальной экономики Кыргызстана [Текст] / Цзе Хоу // Проблемы современной науки и образования. – М., 2016. – №21 (63). – С. 56-59.

**Хоу Цзенин 08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги
боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасынын
изденүүсүнө “Кыргыз Республикасы менен Кытай Эл Республикасынын
ортосундагы соода-экономикалык кызматташтыктын өнүгүшү” аттуу
диссертациясынын
ТАРЖЫМАЛЫ**

Ачкыч сөздөр: тышкы экономикалык байланыштар, соода, товар жүгүртүү, экономикалык кызматташтык, интеграция, өнүгүүнүн приоритеттери. “Бир кур, бир жол” кытай демилгеси, инвестициялык долбоорлор.

Изилдөөнүн объекти: Кытай Эл Республикасы менен Кыргыз Республикасынын тышкы экономикалык байланыштары.

Изилдөөнүн предмети: Кытай менен Кыргызстандын дүйнөлүк экономиканын заманбап шарттарындагы экономикалык өз ара аракеттенүү процесси.

Изилдөөнүн максаты: Кытай менен Кыргызстандын андан ары өнүгүшүнүн перспективаларын негиздөө үчүн алардын тышкы экономикалык байланыштарына талдоо жүргүзүү.

Изилдөөнүн усулдары: изилдөөнүн экономикалык-статистикалык, салыштырма, аналитикалык, графикалык жана системалык усулдары.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңычылдыгы: өнүктүрүүнүн заманбап шарттарында тышкы экономикалык факторлордун системасы аныкталды; кыргыз-кытай байланыштарынын өнүгүшү эки тараптуу мамилелердин кеңейишиндеги түрдүү факторлордун натыйжасында өнөктөштөрдүн кызыкчылыктарынын пайда болушу болуп санала тургандыгы аныкталды; Кытай менен Кыргызстандын учурдагы тышкы соода байланыштарына сапаттуу жана сандык талдоо жүргүзүлдү; Кытай менен Кыргызстандын ортосундагы экономикалык мамилелердин өнүгүшүндөгү негизги тенденциялар жана көйгөйлөр көрсөтүлдү жана бул өлкөлөрдүн улуттук кызыкчылыктарынын дал келүү баскычы аныкталды; “Бир кур, бир жол” кытай демилгесинин алкагында өлкөлөр ортосундагы экономикалык өз ара аракеттенүүнүн приоритеттүү багыттары аныкталды.

Пайдалануу баскычы: алынган сунуштар Синьцзян электр долбоордук институтунун Кыргыз Республикасындагы филиалынын практикалык ишмердигине ишке киргизүүдө, ошондой эле К. Карасаев атындагы БГУда “Эл аралык соода” курсу боюнча окуу-методикалык комплексти иштеп чыгууда пайдаланылды.

Колдонуу тармагы: негизги сунуштамалар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын Экономика министрлигинин ишмердигинде Кыргызстан

менен Кытайдын соода-экономикалык мамилелерин андан ары өнүктүрүүнүн жүрүшүндө пайдаланылышы мүмкүн. Теориялык жана практикалык жоболорду “Эл аралык соода”, “Ишканалардын тышкы экономикалык ишмердиги” сабактарын, ошондой эле атайын курстарды окутуу процессинде колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Хоу Цзе на тему «Развитие торгово-экономического сотрудничества между Кыргызской Республикой и Китайской Народной Республикой» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: внешнеэкономические связи, торговля, товарооборот, экономическое сотрудничество, интеграция, приоритеты развития, китайская инициатива «Один пояс, один путь», инвестиционные проекты.

Объект исследования: внешнеэкономические связи Китайской Народной Республики и Кыргызской Республики.

Предмет исследования: процесс экономического взаимодействия Китая и Кыргызстана в современных условиях мировой экономики.

Цель исследования: проведение анализа внешнеэкономических связей Китая и Кыргызстана для обоснования перспектив их дальнейшего развития.

Методы исследования: экономико-статистический, сравнительный, аналитический, графический и системный методы исследования.

Полученные результаты и их новизна: уточнена система внешнеэкономических факторов в современных условиях развития; выявлено, что развитие кыргызско-китайских связей является проявлением заинтересованности партнеров в силу различных факторов в расширении двусторонних отношений; проведен качественный и количественный анализ имеющихся внешнеторговых связей Китая и Кыргызстана; выявлены основные тенденции и проблемы в развитии экономических отношений между Китаем и Кыргызстаном и определена степень соответствия национальным интересам этих стран; определены приоритетные направления экономического взаимодействия между странами в рамках китайской инициативы «Один пояс, один путь».

Степень использования: полученные результаты были использованы при внедрении в практическую деятельность филиала Синьцзянского электропроектного института в Кыргызской Республике, а также при разработке учебно-методического комплекса по курсу «Международная торговля» в БГУ им. К.Карасаева.

Область применения: основные рекомендации и предложения могут быть использованы в деятельности Министерства экономики Кыргызской Республики в ходе планирования дальнейшего развития торгово-экономических отношений Кыргызстана и Китая. Теоретические и

практические положения могут применяться в процессе преподавания дисциплин «Международная торговля», «Внешнеэкономическая деятельность предприятий», а также спецкурсов.

RESUME

on dissertation of Hou Jie , thesis «Development of trade and economic cooperation between the Kyrgyz Republic and the People's Republic of China» for the degree of candidate of economic sciences , major 08.00.05 - economics and management of national economy

Key words: foreign economic relations, trade, commodity turnover, economic cooperation, integration, development priorities, the Chinese initiative "One belt, one way", investment projects.

Object of the study: foreign economic relations of the People's Republic of China and the Kyrgyz Republic.

Subject of the study: the process of economic interaction between China and Kyrgyzstan in the current conditions of the world economy.

Purpose of the study is to conduct an analysis of foreign economic relations between China and Kyrgyzstan to substantiate the prospects for their further development.

Research methods: economic-statistical, comparative, analytical, graphical and systemic research methods.

The received results and their novelty: the system of the external economic factors in modern conditions of development is specified; it is revealed that the development of Kyrgyz-Chinese relations is a manifestation of the interest of partners due to various factors in the expansion of bilateral relations; a qualitative and quantitative analysis of the existing foreign trade relations of China and Kyrgyzstan was conducted; identified the main trends and problems in the development of economic relations between China and Kyrgyzstan and determined the degree of compliance with the national interests of these countries; Priority directions of economic interaction between the countries within the framework of the Chinese initiative "One belt, one way" are defined.

Reliance: the results obtained were used in the implementation of the Xinjiang Electro-Projecting Institute branch in the Kyrgyz Republic, as well as in the development of the teaching and methodological complex at the "International Trade" course at the Bishkek Humanities University named after. K. Karasaev.

Scope: the main recommendations and proposals can be used in the activities of the Ministry of Economic Development of the Kyrgyz Republic in the planning of further development of trade and economic relations between Kyrgyzstan and China. Theoretical and practical provisions can be applied in the teaching of disciplines "International trade", "Foreign economic activity of enterprises", as well as special courses.